

УДК 94(477.65) “1941/1944”

В. П. КОЛЄЧКІН*

**ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКОЇ
ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
(за документами Бобринецької
районної управи Кіровоградської області 1941–1944 рр.)**

Статтю присвячено головним принципам і завданням німецької політики щодо населення Бобринецького району за часів його окупації у період Другої світової війни, відображенню війни у конкретних документах районної управи.

Ключові слова: Друга світова війна; окупаційна політика; колабораціонізм.

Дослідження подій Другої світової війни занадто довго перебувало під пильним оком політичної цензури. Це призвело до формування певних штампів та стереотипів у висвітленні цих подій. Проте принцип об'єктивності передбачає насамперед зіставлення фактів та їх аналіз з максимальним відстороненням від заангажованих оцінок. Серед суперечливих питань – окупаційна політика німецької влади та причина загалом пасивного ставлення значної частини населення до зміни влади. Для вирішення цієї наукової проблеми необхідне ретельне вивчення різноманітних чинників, зокрема напрямків діяльності окупаційної влади. Головним об'єктом дослідження стали документи фонду так званої Бобринецької районної управи. Незважаючи на фрагментарність документів фонду, на основі їхнього вивчення все ж є можливість виокремити кілька головних напрямків німецької окупаційної політики, що здійснювалася німецькою адміністрацією та колабораційними інститутами в українській провінції.

6 серпня 1941 р. до районного міста Бобринець Кіровоградської області увійшли німецькі війська. Фактично населений пункт був зайнятий німецькими військами без бою. Хоча ще у 1938 р. Бобринець був переведений до розряду міст, він залишався головним чином центром сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості¹.

Доки Бобринець входив до прифронтової зони, владу у місті здійснювала Польова комендатура № 679, яку очолював граф Подевіц. Після того, як лінія фронту відсунулася на схід, контроль за містом та

* *Колєчкін Вадим Петрович* – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Державного архіву Кіровоградської області.

районом здійснювала фельдкомендатура № 242. Окупаційна влада активно використовувала місцевих колабораціоністів для управління районом. У Бобринці були створені районна та міська управи, українська служба охорони. Шефом районної управи було призначено місцевого фольксдойче Івана Михайловича Гейнле, головою міської управи став Ляшма Іван Георгійович². У районі було створено 16 сільських управ, очолюваних старшинами (старостами)³.

Насамперед окупанти намагалися попередити можливість будь-якого спротиву шляхом виявлення і нейтралізації, а якщо потрібно, то і ліквідації прорадянських елементів. 29 серпня 1941 р. військова польова комендатура звернулася до мешканців Бобринця. У зверненні від імені графа Подевіца наголошувалося, що за доносами: “<...>російські офіцери, комісари і т.п. у цивільному одязі, щоб уникнути полону, шукають собі притулку як робочі, з метою творити саботаж та збунтувати населення”. Комендант негайно розпорядився, щоб місцеві старшини взяли на облік усіх, хто мешкав у районі міста до 30 червня 1941 р., тих, хто прибув після 1 липня та хто відбув з міста після оголошення розпорядження. Про останніх, крім особистих даних, пропонувалося повідомити “<...>чи діяв, або може бути підозрілим у діях саботажу, збунтування, пропанди”. Місцева міліція повинна була разом за місцевими старшинами заарештувати та передати у найближчу Німецьку комендатуру всіх не приписаних до місця чоловіків у віці від 16 до 60 років, за винятком відомих сезонних робітників, усіх, на кого впаде підозра у можливій діяльності на шкоду німецьким військам та їх обладнанню, тих, хто намагається перешкоджати роботі підприємств та установ словом або справами. Старшини разом з керівниками міліції повинні були до 3 вересня здати у польову комендатуру м. Кіровограда списки колгоспів, радгоспів та МТС по району, облікові списки осіб, що прибули до району або від’їхали з нього, а також списки усіх, хто був заарештований та відправлений до комендатури⁴.

6 листопада 1941 р. фельдкомендатура № 242 нагадала мешканцям району “Населенню в зайнятих місцях доводиться до відому, що після зайняття країни німецькими військами радянський закон продовжує своє існування, за винятком окремих випадків, де застосовується німецький закон або даються особливі розпорядження. На терені, зайнятому німецькою військовою владою, полювання цивільним особам заборонено. Порушники будуть каратися розстрілом”⁵.

17 листопада 1941 р. місцевий комендант оберлейтенант Кіне звернувся до управи з наказом про здачу населенням усієї знайденої німецької зброї та німецького обмундирування до місцевої комендатури. Оберлейтенант погрожував суворим покаранням усієї сім’ї, якщо під час обшуку буде знайдено щось із вказаного. Комендант вимагав негайно розповсюдити інформацію по місту та району⁶.

У листопаді 1941 р. у Бобринці розповсюджувалася службова об'ява польової комендатури м. Кіровограда від імені “командуючого німецькими військами”, що закликала населення до активної боротьби проти більшовизму. Згідно з цим наказом кожен мешканець України, незалежно від статі, повинен був узяти активну участь у боротьбі проти більшовизму. *“Хто ухиляється від цього обов'язку, буде лічиться прихильником більшовизму та відповідно знищуватися”*. Кожна громада, таким чином, зобов'язувалася новою владою самостійно боротися проти партизан усіма наявними засобами. Партизани визначалися як *“злочинні більшовицькі бандити”*, які активно діють проти німецьких тилів. Мешканці, які б дізналися про партизанів або їхні сховища, повинні були негайно донести інформацію про це до німецької військової влади, старостам або до керівництва служби порядку. За недонесення інформації загрожувала смертна кара. Також у місцях, де помічені партизани, керівники місцевого управління повинні поставити попереджувальні знаки для німецьких військ, якщо служба охорони порядку не зможе швидко усунути загрозу. У разі здійснення вдалого нападу партизан певна кількість мешканців повинна бути розстріляна⁷.

Додатковим засобом контролю за населенням та його рухом територією району стало забезпечення бобринчан різноманітними документами. Мешканцям райхскомісаріату видавалися декілька типів документів, першими з яких були “пашпорти” (Personalausweis) на півроку, куди вклеювалася фотокартка і містилися відомості – дата, до якої був дійсний паспорт, прізвище, ім'я по батькові, час і місце народження, національність, місце постійного помешкання, ставлення до військового обов'язку, місце праці та посада, підпис коменданта української народної поліції, який видав паспорта, та дата видачі, штамп із місцем прописки. Документ був завірений печатками гебітскомісара, паспортного відділу при гебітскомісарі, шефом районного відділу української народної поліції⁸.

Іншим видом документа була особиста довідка (Personalausweis(kein identitatusausweis), що не містила фотокартки, але у ній були прізвище, ім'я, по батькові, місце народження, адреса, місце помешкання, фах, професія, підданство (Україна), національність, номер довідки, дата видачі, підпис голови громади (старости, старшини), печатка районної або міської управ⁹.

Також функціонували посвідчення (Ausweis), що діяли три місяці, у яких було вказано прізвище або ім'я та прізвище, рік народження, місце помешкання, посада, спеціальність, місце роботи, фах, дата видачі посвідчення. Посвідчення було завірене підписом та печаткою гебітскомісара¹⁰.

Найпростішим видом особових ідентифікаторів були номерні тимчасові посвідчення, які містили дату видачі, прізвище, ім'я та по бать-

кові, місце і дату народження, місце перебування, фах, родинне становище, віросповідання, національність, примітки (наприклад про дітей), тимчасове посвідчення засвідчувалося міським головою, старостою сільської управи та відповідною печаткою¹¹.

Важливо було також контролювати процеси відтворення населення. Так, районна управа наголошувала, що всі громадяни повинні обов'язково реєструвати народження дітей, одруження та смерть, у тому числі з дня приходу до Бобринця німецької влади, а також тих, які до цього часу не зареєстровані. Реєстрація мала проводитися по місту Бобринець у бюро ЗАГСу актів громадянського стану при міській управі, а по селах району – у відповідній сільській управі, засвідчуватися відповідним документом. За ухилення від реєстрації громадянам загрожував штраф – 100 крб. Нагляд за виконанням цієї обов'язкової постанови покладался на органи бюро ЗАГС, сільські управи та службу порядку. Скарги на пристосування штрафу подавалися у 3-денний термін до шефа районної управи, рішення його були остаточні й оскарженню не підлягали. Постанова вступала у чинність з дня оголошення¹².

Із самого початку німецької окупації перед Бобринецькою управою постало завдання налагодження господарського життя району. Окупаційна влада вимагала негайного і наполегливого виконання завдань з постачання німецької армії та Німеччини. Але для цього було необхідно налагодити регулярні економічні відносини на терені району, залучивши місцевих мешканців до виконання господарських завдань. Окупанти мусили забезпечити засобами існування принаймні працюючих мешканців району.

Наказ № 5 Бобринецької районної управи до старшин сільських управ про негайний продаж рухомого та нерухомого майна членів комуністичної партії у минулому. Гроші повинні були поступити до кас сільських управ, необхідні меблі сільські управи повинні були залишити собі¹³.

20 жовтня 1941 р. шеф районної управи Гейнле доводив до відома всім старшинам сільських управ, що вони і старші сільські охоронці, секретарі сільських управ з населенням понад 1000 мешканців, а також вчителі; будуть отримувати заробітну платню у Бобринецькому сільгоспбанку, згідно з наказом польової комендатури № 679. Старшини сільських управ повинні були скласти кошторис на працівників сільських управ та старших охоронців на один місяць, які разом з відомостями на отримання зарплати були надані на затвердження до шефа районної управи. Вчителям заробітну платню встановлював відділ освіти, затверджуючи її у шефа районної управи.

За цими ж категоріями колабораціоністів закріплювалося право купувати у громадських господарствах речі харчування за цінами, які встановлювало Германське військове командування. Зарплатня видава-

лася до 15 жовтня 1941 р. за старими ставками, а з 15 жовтня – згідно з наказом польової комендатури № 679¹⁴.

Обов'язкова постанова № 5 від 6 листопада 1941 р. установлювала прибутковий податок із приватних осіб, а саме кустарів, ремісників та торговців. Розмір податку визначався залежно від прибутку, оподаткованого відповідно до ставок, затверджених районною управою. Платники цього податку повинні були до 12 листопада подати відомості про прибутки до фінвідділу управи на бланках, затверджених відділом. Податок сплачувався до 1 грудня – 50% і до 15 грудня – наступні 50%. За несвоєчасне подання заяв про прибуток винних штрафували на 100 крб. За несвоєчасну сплату податків нараховувалася пеня до 0,5% за кожен день запізнення.

На робітників та службовців з 1 листопада 1941 р. вводився прибутковий податок в розмірі 6% місячної заробітної платні. Невиконання постанови оцінювалося у 100 крб. штрафу. Штрафи також оскаржувалися протягом 3-х днів у шефа, постанова шефа управи була остаточною і оскарженню не підлягала¹⁵.

17 листопада 1941 р. VII відділ фельдкомендатури 242 інформував про порядок стягнення податку з господарств на селі. Платниками цього податку оголошувалися усі господарства громадських дворів, колгоспників, одноосібників, робітників та службовців. Громадські двори мали сплачувати по 5 крб. з 1 га землі, окремі господарства, які не мали корів та коней, – 150 крб. на рік. Окремі господарства, що мають корову або коня, – 250 крб., ті ж, котрі мали і корову, і коней, – 350 крб. Податок сплачувався не пізніше 1-го грудня – перша половина і не пізніше 15 грудня – друга. За несвоєчасну сплату податку пеня нараховувалася також у розмірі 0,5% за кожний день запізнення. Податки сплачувалися до сільської управи за місцем проживання, штрафи оскаржувалися у сільській управі протягом 10 днів, якщо сільська управа не задовольняла оскарження, то воно передавалося до Районної управи, рішення якої ставало остаточним¹⁶.

Німецькі окупанти всупереч очікуванням селян не розпустили колгоспи та не ліквідували радгоспи. Вони були просто перейменовані відповідно у громадські та земські двори. 28 листопада шеф районної управи І.М. Гейнле віддав наказ сільським управам негайно відібрати і повернути до громадських господарств, котрі тепер називалися колгоспи, все майно останніх, яке колгоспники розібрали по домівках. Старостам повинні були допомагати старші охоронці, у разі необхідності вони мали право здійснити обшук на свій розсуд. На виконання наказу відводилося 5 днів¹⁷.

Громадські та земські двори залишалися, як і за часів радянської влади, головним джерелом робочої сили Бобринецького району для будь-якого роду робіт. 25 травня 1942 р. керівник шляхового відді-

лу Фохт видав відозву до всіх старост колгоспів та радгоспів, у якій зобов'язав всіх старост *“виділити потрібну кількість робітників та підвод для Дорожного відділу, які будуть постійно працювати на будівництві дороги”*. Роботу всі бригади колгоспів та радгоспів повинні були розпочинати о 6 годині ранку і закінчувати о 6 годині вечора з перервами: о 9 годині ранку – на сніданок, на обід – на 1,5 години та 15 хвилинну – на полуденок. Підводи мали возити камінь та пісок за чітко встановленими нормами. Потрібні підводи та робітники повинні біли з'явитись на будівництві після відповідного наказу на указане місце праці. Робота була оплачувана: *“Зарплата буде рахуватись при кінці місяця. Буде проводиться точний облік всіх робітників та підвод і старости відповідатимуть за наявність кожного робітника та підводи. Хто не з'явиться на роботу в указаний термін буде оштрафований. Про початок роботи буде повідомлено. Кожний колгосп повинен готувати робітничу колону, яка залишиться на трасі протягом всього часу роботи”*¹⁸.

Система обліку виробництва сільськогосподарської продукції періодично еволюціонувала. 30 квітня 1943 р. у Бобринці було втілено у життя постанову про введення *“карток на помол”*. Сутність нововведення полягала у тому, що на млинах, які здійснюють перемелення зерна, створювалися іменні списки за номерами. Млин для перемелення визначала повітова сільгоспкомендатура. Здану кількість збіжжя млин повинен був повернути негайно і тому мав право як переробити привезене, так і поміняти його на вже перероблений продукт. Продукція переробки і повинна була зазначатися у картках. Для обліку через картки староста громадського двору, сільськогосподарського товариства або земського двору перелічував в іменному списку усіх працюючих і непрацюючих членів родини. У списках також повинні були бути вказані генеральний комісаріат, район, село, вид виробництва (приватне господарство, сільськогосподарське товариство, громадський або земський двір), прізвище того, хто привіз продукцію на помол, кількість працюючих та непрацюючих членів родини. Після перевірки заяв райуправа видавала картки на перемелення і робила відповідні примітки на 1-ій та 2-ій сторінках. Видані картки райуправа вносила в окремий іменний список та нумерувала. Дозвіл на перемелення збіжжя (пшениці, жита) повітова сільгоспкомендатура видавала кожного разу не більш як на три місяці. Принципово дозвіл на перемелення давали тільки тим громадським дворам, сільськогосподарським товариствам, земським дворам чи приватним власникам, які виконали обов'язкові плани здачі сільськогосподарської продукції. До 31 липня зерно можна перемелювати у межах установлених норм, після 1 серпня дозвіл можна було отримати лише відповідно до установлених раціонорм (паєвих норм), якщо на перемелення привозили пшеницю або жито. Переробку про-

са, кукурудзи та гречки можна було провадити залежно від кількості трудоднів без спеціального дозволу. Дозволену кількість зернозбіжжя необхідно було відзначати в сільгоспкомендатурі та зазначати у картках. Реєстрація на картках повинна була відповідати записам у книзі плати та обміну¹⁹.

Цікавим документом є вказівки *“Про розведення сої”*, видані, очевидно, сільськогосподарським відділом управи. У документі, насамперед, наголошувалося, що у минулі роки (у т.ч. за радянської влади) соя не давала необхідних урожаїв. Причинами, на думку фахівців, були відсутність *“розуміння надзвичайного значення цієї культури”*, недооцінка значення культури, перш за все, відомими українськими вченими, а відтак *“і від колгоспників вимагати іншого ставлення було зась”*. Відповідно *“у вирішальний момент”* ставлення до обробки сої було байдужим. По-друге, запізно було усвідомлено певні властивості культури, зокрема те, що *„соєві боби мають свої вузлові бактерії, котрі другими бактеріями бобових культур не можуть бути замінені”*. Крім того, *“щеплення проводилося лише у небагатьох випадках, тому все ж досягнуті результати приводять до здивування”*. Далі викладалася певна технологія вирощування культури, її збирання та молотьби²⁰.

Важливим залишалося завдання підтримки громадської безпеки. Населення і німецькі війська повинні були бути захищені від можливих наслідків ведення воєнних дій та руйнування попередньої адміністративної системи – епідемії, порушення громадського спокою, руйнування інфраструктури міста.

Відповідно до обов'язкової постанови № 2 районної управи для попередження розповсюдження хвороб худоби та використання трупів тварин мешканцями району пропонувалося всі трупи тварин, з яких дозволялося знімати шкіру, вивезти на салотопку м. Бобринець або с. Кетрисанівка з дозволу районного або дільничного ветеринара. Всі трупи тварин, з яких не дозволено зняти шкіру, вивезти на скотомогильники і закопати з дозволу районного або дільничного ветеринара. Протягом одного місяця обладнати у кожній сільській управі силами громадських господарств скотомогильники глибиною 9–10 м з відповідною лядою. Про всі випадки загибелі тварин їхні власники повинні були повідомляти ветеринарний пункт. Знімання шкіри та закопування трупів здійснювалося силами самих власників тварин. Постанова була чинна для території всього Бобринецького району, за невиконання її вимог винних чекав штраф на суму до 300 крб. Нагляд за виконанням постанови покладався на ветеринарний персонал та службу порядку району. Оскаржити штраф можна було протягом 3-х днів у шефа районної управи, постанова якого оскарженню вже не підлягала²¹.

Обов'язкова постанова № 4 від 3-го листопада 1941 р. стосувалася збереження зелених насаджень у м. Бобринці та лісосмугах Бобринець-

кого району, з метою збереження від руйнування огорожень населенням як у місті, так і по району. Бобринецька міська управа забороняла під острахом суворої відповідальності *“знищення всякого роду і різного віку дерев, кущів та огорож у міських парках, як в центрі міста так і на околицях, вулицях, садибах і державних і приватних”*. Міському садівництву дозволялося викопувати сухі дерева та кущі на усіх площах зелених насаджень та вулицях лише з дозволу відділу будівництва Міської управи та за умови заміни сухих дерев новими насадженнями. За порушення постанови, у тому числі і знищення огорож (парканів), винних у перший раз чекав штраф у 100 крб. на другий раз вони передавалися Німецькому командуванню. Доглядали за виконанням постанови у Бобринці – міське садівництво, відділ благоустрою управи та служба охорони порядку, у районі – старости сільських управ та служба охорони порядку. Скарги на штрафи направлялися у 3-денний термін до голови міської управи або шефа районної управи, які виносили остаточні рішення²².

3 грудня 1941 р. управа „помітила”, що на багатьох сільських управах зберігаються старі, радянські вивіски (очевидно, на зразок *“...сільська рада”* або *“правління колгоспу”*). З огляду на це шеф управи Гейнле віддав наказ про заміну вивісок. Управи мали познімати старі висвіски і через відділ благоустрою при Бобринецькій міській управі²³.

Про боротьбу з антисоціальною поведінкою свідчить *“Обов’язкова постанова Бобринецької Районової управи від 16 листопаду 1941 р.”*. У постанові наголошувалося на необхідності боротьби *“з проявами бешкету(хуліганства)”* на період *“до введення кримінальних законів та організації судових установ на терені, звільненої Германськими Військами від жидо-московської комуні”*. Згідно з постановою бешкетом (хуліганством) вважалися дії, поєднані з неповагою до суспільства, до германської нації або до ладу, встановленого командуванням германських військ на звільнених землях. Покаранням за будь-які дії, визнані бешкетом, був штраф у 100 крб. або примусова праця строком до 1 місяця. *“У випадках злісного бешкету як-то: буяцтва, нанесення пошкоджень на тілі, звалтування, смерті потерпілого, винні передаються у розпорядження Командування Германських Військ і відповідають по Германським законам воєнного часу”*. Постанова входила у дію з моменту оголошення і поширювалася на м. Бобринець та Бобринецький район. Нагляд за виконанням постанови здійснювала українська служба охорони порядку міста Бобринця та району. Оскаржити штраф або примусову працю можна було у 3-денний термін у шефа районної управи, постанова якого була остаточною²⁴.

Слід відзначити, що заходи окупаційної влади виявилися досить ефективними. Політика окупантів переслідувала обмежене коло конкретних цілей – забезпечити продуктами харчування армію та населен-

ня райху, не дати організуватися опорю, підтримати мінімум санітарної та громадської безпеки території, забезпечити достатню для підданих райху грамотність та культуру. Ці завдання добре відповідали культурному і політичному рівню основної маси сільських мешканців. Крім того, персоніфікація влади в особі фельдкоменданта або шефа управи знімала проблему юридичної грамотності населення і дозволяло приймати швидкі й остаточні рішення. Напевне, тому у районі, у якому мешкало близько 28 тис. осіб²⁵, діяла лише одна підпільно-диверсійна група “4+5=1”, якою керував В.О. Репешко, а загальна кількість жертв окупантів склала не більш ніж 450 осіб – головним чином євреїв та комуністів²⁶. Німці, безумовно, не змогли підняти продуктивність виробництва до радянського рівня, але утримали контроль над суспільною ситуацією у районі до моменту звільнення її радянськими військами.

¹ Історія міст і сіл Української РСР. Т. 11. Кіровоградська область / Ред. колегія: Сиволап Д.С. та ін. – Інститут історії Академії наук УРСР – Київ, 1972 – С. 132–133.

² Державний архів Кіровоградської області (далі – Держархів Кіровоградської обл.), ф. Р-2679, по. 1, од. зб. 4, арк. 2.

³ Держархів Кіровоградської обл., ф. Р-2679, оп. 1, од. зб. 3, арк. 1.

⁴ Там само, ф. Р -2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 2.

⁵ Там само, арк. 9.

⁶ Там само, арк. 13.

⁷ Там само, арк. 15.

⁸ Там само, ф. Р-2679, оп. 1, од. зб. 8, арк.1.

⁹ Там само, арк. 2.

¹⁰ Там само, арк. 3–6.

¹¹ Там само, ф. Р -2679, по. 1, од. зб. 8, арк. 7.

¹² Там само, арк. 6.

¹³ Там само, арк. 3.

¹⁴ Там само, арк. 4.

¹⁵ Там само арк. 8.

¹⁶ Там само, арк. 12.

¹⁷ Там само, арк. 14.

¹⁸ Там само, ф. Р-2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 20.

¹⁹ Там само, арк. 19.

²⁰ Там само, ф. Р -2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 23.

²¹ Там само, ф. Р -2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 5.

²² Там само, арк. 7.

²³ Там само, ф. Р-2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 16.

²⁴ Там само, ф. Р-2679, оп. 1, од. зб. 1, арк. 11.

²⁵ Там само, ф. Р-2860, оп. 1, од. зб. 26, арк. 6а.

²⁶ Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. Збірник документів та матеріалів. – Дніпропетровськ: “Промінь”, 1964 – С. 294.

Статья посвящена главным принципам и заданиям немецкой политики по отношению к населению Бобринецкого района во время его оккупации в период Второй мировой войны, отражению войны в конкретных документах районной управы.

Ключевые слова: Вторая мировая война; оккупационная политика; коллаборационизм.

The article deals primarily with the principles and objectives of German policy in regard to people of Bobrynets district during its occupation during the Second World War, the war in specific documents of the council district.

Key words: the World War II; the occupation policies; the collaboration.